LIBRIS We know books

Redactor: *Eugenia Petre*
Tehnoredactor: *Paulina Ivănuș*
Ilustrația copertei: *Spațiu de reculegere*, Memorialul Sighet, arh. Radu Mihăilescu

Coordonatorul colecției și coperta: Augustin Ioan

© 2001 Editura PAIDEIA
retipărire 2010
str. Tudor Arghezi, nr. 15, sector 2
020942 București, România
tel.: (+4021)316.82.08
fax: (+4021)316.82.21

ISBN 978-973-596-570-9

G.M. CANTACUZINO

DESPRE O ESTETICĂ A RECONSTRUCȚIEI

Ediția a II-a

Cuvânt înainte
Augustin Ioan

Postfața „Timpul fracturii"
Mariana Celac

paideia

LIBRIS | We know books

CUPRINS

Cuvânt înainte 5
Problema reconstrucției 13
Confuzia noțiunilor 19
Despre un program 23
de reconstrucție 23
Principii 27
Puncte de vedere 31
Omul de pe stradă 41
Locuința 45
Mahalaua 51
Teatrul Național 55
Problema muzeelor 59
Orașele de provincie 61
Iași 65
Artele plastice în U.S.A. 69
O estetică a reconstrucției 85
Instrucția în problema reconstrucției 89
Timpul fracturii 95

LIBRIS | We know books

și urmărirea tuturor surselor care au fost folosite până acum de noi și a tuturor elementelor care au contribuit cu sau fără voia noastră la formarea noastră de până acum. (...) Vrem un spațiu românesc organizat în funcția unei mari generozități sociale, o țară înzestrată cu instituții, căi de comunicații, porturi concepute toate unitar în urma unui efort creator, tinzând a da țării o înfățișare omogenă, vrem să reluăm unele năzuințe din trecut părăsind anumite metehne și vechea noastră indolență pentru a crea o înfățișare demnă și durabilă spațiului nostru geografic ? Sau ne vom mulțumi a fi un maidan bântuit de vânturile influențelor suflând de oriunde ?" (117, 120).

Mă tem că la aceleași întrebări trebuie și astăzi să formulăm un răspuns, după jumătate de secol de evitare a lui violentă și cu năpraznice consecințe pentru chiar țara despre care atunci și acum e vorba.

Augustin Ioan

PROBLEMA RECONSTRUCȚIEI

Problema reconstrucției s-a pus. În curând rezolvarea ei va fi actuală. Din timp, prin organele lor politice și economice, statele studiază reorganizarea vieții de după război, care în mod firesc se începe cu locuința. Celula socială, adică omul, trebuie ocrotită. Înainte de a reorganiza munca și producția, mediul muncii trebuie creat și înzestrat cu toate elementele care netezesc drumul spre fericire. S-a vorbit foarte mult în ultimul sfert de veac de igienă și de util în sensul cel mai limitat al cuvântului, uitându-se prea des că există o igienă morală și un util direct dependent de exigențele spirituale. Înainte de a vorbi de finanțare, de standardizare și de organizare trebuie să știm ce vrem. S-au făcut în domeniul ansamblurilor de construcții sociale foarte multe experiențe, dar prea puține la noi. Din aceste experiențe n-au reușit prea multe. E adevărat că niciodată problema nu se pusese atât de vast ca acum. E o ocazie fără precedent pentru Europa de a se ridica din ruine într-un spirit unitar și pentru noi de a intra în această armonie spirituală, morală și estetică.

Înainte de a încerca o analiză a problemei reconstrucției la noi sub dublul ei aspect, cel urban și cel rural, să privim puțin înapoi, spre peisajul european de odinioară astăzi sfărâmat, ruinat și încă fumegând. Înainte de ivirea vieții industriale orașele erau departe de a fi monstruoasele centre de astăzi. Grupate în libertate, în jurul instalațiilor Statului și ale bisericii, locuințele, mult mai logic dispuse, cu grădini întinse și parcuri se pierdeau treptat în natura rurală, fără a cunoaște suburbiile deznădejdii și ale spleen-urilor sociale. Vechea cetate medievală, rupând centura zidurilor

LIBRIS | We know books

sale militare, se aliase cu natura. Orașul rămânea o unitate morală, economică și estetică, fără a mai fi hotărnicit de talazurile curtinelor. Până la ivirea marilor industrii forma urbană din Europa își păstrase echilibrul. După războaiele napoleoniene lucrurile se schimbară cu totul. Afluxul de populație surprinse vechile cetăți care fură încercuite de zone mizere ale locuințelor muncitorești. Pe la sfârșitul veacului trecut, sub belșugul amețitor al noii vieți economice, orașele, în dauna frumuseții, înecară vechile și relativ modestele centre civice în zgomotosul lux al publicității și, pe când centrul orașului își îndesa bogățiile într-un urbanism de alinieri, zonele înconjurătoare pustiind idilicele așezăminte rurale de altădată, retezând ferme, parcuri, păduri, își întindeau maidanele în jurul cărora locuințe nedemne primeau pe cine nu putea locui la centru sau pe cei care trebuiau să se găsească mai aproape de fabrici. Această situație provocatoare trebuia să ducă la războiul social. Ar fi nedrept a se spune că nu s-a reacționat deloc în fața acestei probleme. Dar toate soluțiile erau parțiale, prea locale și privite fragmentar. În timp de pace societatea găsește bani cu greu pentru lucrurile cele mai însemnate. Când vine războiul, aurul iese din pivnițe spre a finanța distrugerile. În orice caz, când vom relua uneltele noastre pentru a ne apuca să ridicăm o lume nouă, un lucru trebuie știut și admis: că orașul moloh 1900 nu mai trebuie să reapară, iar aglomerațiile urbane care vor fi scăpat parțial sau în întregime de nimicire vor fi nevoite să se adapteze noilor principii umanitare. În locul orașului care exploatează omul, va trebui să înfăptuim cetatea care ocrotește pe om. În locul orașului care adoarme suferința cu diferite narcoze ale plăcerii va trebui ridicat orașul fericirii.

În înfăptuirea decorului uman, a acelui decor care cuprinde iluziile și dorințele zilnicei vieți, creatorul trebuie să aibă în vedere această optare între plăcere și fericire. Nu mă îndoiesc ca aceste premise vor face să surâdă specialiștii în alinieri și în canaluri, abatoare, morgi și tramvaie. Dar surâsul lor nu va șterge gravitatea problemei. Să nu ne grăbim pentru a greși definitiv. La noi în România, până astăzi peisajul nostru urban, organizările noastre urbane sunt încă efemere și șovăielnice improvizații, în care nimic nu s-a afirmat cu hotărâre. E poate un avantaj. Ne va veni mai ușor să lepădăm unele manii pe care le contractaserăm din imitație. În urbanismul de mâine al României, alături de problema locuințelor se pune și aceea a instituțiilor Statului.

Nicăieri în lume Statul nu e mai puțin prezent în orașe decât în cele românești. Orașe cu centre civice nu există în România sau, când există, nu sunt românești. Este deci o legătură de făcut între om și oraș din punct de vedere al coeziunii unei națiuni. Un oraș nu trebuie să fie un simplu târg de schimburi sau un conglomerat de fabrici cu locuințe necesare, un oraș mai trebuie să reprezinte realitatea Statului și permanența acestei realități. Într-o țară peisajul natural nu e decât un fond pe care se desenează peisajul social, cel vrut și fasonat de om, care este hotărâtor pentru aspectul unei țări. În acest peisaj orașul are un rol diriguitor prin silueta lui și voința lui de afirmație, pe urmă vine satul cu puzderia lui de variante, căile de comunicație cu plantațiile lor, podurile, viaductele etc. Dar această vastă problemă se reazemă pe un singur punct, de rezolvarea căruia toate celelalte vor depinde, și anume: *locuința*, fie rurală, fie urbană. Și nu este vorba de a se rezolva un tip ideal standardizabil de locuințe, dar de a formula idei care să devină forme. Problema constă în a prilejui o unitate de gândire în care să se dezvolte armonios forme diverse. Nu trebuie să mergem deci spre o standardizare a formei, dar a materialelor și asta după programe și regiuni. Problema nu se poate rezolva de la om la om, dar trebuie cercetată în vederea omului care nu poate fi luat ca o abstracție. Să revenim pentru a ne explica punctul de vedere la unele experiențe din trecut.

Revistele de arhitectură erau încă pline, nu demult, de fotografiile realizărilor așa-numitelor cartiere muncitorești, care se dezvoltau mai toate în cadențele celei mai triste monotonii, fie că era vorba de grupări masive în spirit de cazarmă, fie că erau grupări mai mărunte sau chiar locuințe individuale. Toate sufereau de același viciu inițial: apăreau ca o concesie făcută de bogăție sărăciei, toate aveau o expresie de pauperitate și, mai ales, de efemer și de pripit. Afară de rare excepții, problema rămăsese nesoluționată. Toate erau „mașini de locuit", în care continuitatea unei familii nu își putea găsi locul. Această formulă lansată pe vremuri de Le Corbusier, este cea mai feroce expresie a egoismului din 1900, în contra căruia arhitectul din Geneva pretindea că se răscula. Dar răscoala lui nu era decât o formă a publicității proprii. Chiar dacă pentru motive ineluctabile materialele vor fi pentru un timp de un tip standard, ca și ferestrele, ușile, materialele de instalație etc., asta nu înseamnă ca locuințele să se limiteze la forme de vagon încremenite, de

LIBRIS We know books

corăbii eșuate sau de automobile în pană. Rolul arhitecturii nu este de a parodia ideogramele mișcării, dar în afară de utilul material, de a satisface celui moral, creând simboluri. Ceea ce va simboliza familia, va fi mai aproape de inima omului și acel simbol va fi Casa. Casa familiară va rămâne tipul ideal de locuințe pentru orice civilizație și pentru orice formă socială care va respecta omul. În această privință experiențele sunt făcute și concludente. Acest lucru nu va fi bineînțeles, întotdeauna posibil la orașe. Disciplină, muncă în comun, efort colectiv nu înseamnă necesarmente viață în comun. Prin școală, armată și muncă, Statul are destule mijloace spre a menține pe individ în cadrul voit ca să-l lase liber pe urmă în casa lui, în orele de relaxare, de odihnă și de regăsire. Economiștii vor spune că e o formulă oneroasă, luxoasă și mai greu de realizat. Urbaniștii vor pierde prilejul efectelor de perspective și vor pleda teza mai practică și mai puțin scumpă, a comasărilor de locuințe. Dar omul și fericirea lui au mai multă importanță decât aceste socoteli. Peisajul urban se va umaniza iarăși. Orașele noastre trebuie să se umanizeze, să-și piardă aspectul lor de cuiburi ale zăpăcelii. Locuința individuală, grupată ori nu, pretinde spații de verdeață și grădini. Legiferând în acest sens, terenurile se vor ieftini nemaiputându-se specula asupra lor. Distanțele nu mai contează cu mijloacele de transport pe care le avem la îndemână. Orașele se vor întinde, vor fi canalizări mai multe, șosele, rețele electrice infinite. Că e greu de întreținut ? Argumente minore. Orașele se vor transforma în regiuni clădite semi-rurale, cum s-a întâmplat pentru unele orașe occidentale, cât despre bani, noi știm acum că au fost pentru distrugere și vor trebui să se găsească și pentru răscumpărarea păcatelor acestui război. Astfel privită problema, chiar din punct de vedere al esteticii se prezintă în mod prielnic, căci o locuință individuală rămâne unul din cele mai frumoase subiecte ale arhitecturii, în care variantele sunt în număr infinit. În fond, premisele pe care le propunem sunt: umanizarea orașului, readucerea lui la scara omului, la sufletul omului.

Dar satele ? Aci problema e mai simplă, căci ea a fost rezolvată de țărani care sunt pentru nevoile lor și cei mai buni arhitecți. La ei tradiția locuinței individuale e ancestrală și nu admite discuție. Tehnica lor de construcție a trecut prin toate fazele de experiență. Din materiale, adesea nu prea durabile și ușoare, țăranul construiește totuși un tip unitar de

casă cu mii de variante, care nu sunt niciodată monotone și nici n-au aspect de improvizație. șăranul are un simț aparte al spațiului și își potrivește casa întocmai după nevoile sale materiale și spirituale. șăranul își adaptează casa și climei și materialelor locale. Nu trebuie, în nici un caz, construit pentru dânsul, așa cum s-a făcut la Dioști și la Antonești. Arhitecții orașelor n-au ce căuta la sate. Intervenția lor a fost întotdeauna nefastă. Ei nu văd și nu simt la aceeași scară. Nu sunt din aceeași lume, au pierdut tradiția și sensibilitatea acestei tradiții. Pentru sate reconstrucția ar trebui să se limiteze la o procurare de materiale alese cu folos și o supraveghere a așezărilor vetrelor noilor sate. Astfel am putea evita satul înșirat pe mai mulți kilometri de-a lungul șoselelor și totodată s-ar putea prevede și un centru civic cât de modest în fiecare sat. Această lipsă a făcut pe unii autori să vorbească pe nedrept despre acefalia satelor noastre. Satul românesc în programele de reconstrucție trebuie lăsat tradiției sale și ajutat în ameliorarea și perfecționarea formelor ancestrale. În regiunile bogate sau în cele unde materialele de construcție sunt bune și ieftine, s-a văzut la ce grad de frumusețe și de civilizație poate ajunge o casă de țăran român. Nu numai fiindcă e frumoasă și plină de pitoresc trebuie apărată arhitectura țărănească, dar mai ales fiindcă ea corespunde întocmai dorințelor și aspirațiilor celor care o fac. șăranii au rezolvat problema arhitecturii lor. Sunt bineînțeles regiuni mai sărace și altele cu o populație mai puțin destoinică, care ar infirma cele spuse mai sus. Dar mai întotdeauna lipsa de materiale de construcție rămâne, în aceste cazuri, principalul motiv de nereușită.

Deci, în problema reconstrucției, fie la țară, fie la oraș, etalonul de măsură al preocupărilor noastre rămâne omul cu tot complexul lui de năzuințe, omul de mâine care nu va mai munci pentru a avea ce mânca, dar va mânca pentru a munci și va munci pentru a fi fericit.

LIBRIS | We know books

CONFUZIA NOȚIUNILOR

Există credința, printre mulți arhitecți și mai ales printre cei tineri, că arhitectura, fiind exclusiv o funcție socială și o tehnică aplicată, ea trebuie cu forme și materiale noi să exprime vremuri și credințe noi. De la acest postulat s-a pornit pentru a afirma că școala hiperfuncționalistă a lui Le Corbusier, acest produs al unui capitalism înghețat în egoism și presărat de sloganuri care conțin fiecare sau o contradicție sau o minciună, e pura concretizare a politicii generoase și umanitare. În consecință, e considerată mărturie a unui spirit reacționar orice formă care amintește trecutul și mai ales trecutul clasic sau regional.

Pentru a analiza valoarea acestui șir de afirmații, să privim cu luare aminte ce se întâmplă cu arhitectura din U.R.S.S. Documente sunt destule. Ne putem face o idee de ceea ce s-a construit și se construiește acolo, după publicațiile și fotografiile sau filmele care s-au răspândit la noi și după ceea ce povestesc și scriu membrii diferitelor delegații românești care au călătorit acum în urmă în U.R.S.S. Rușii au fost întotdeauna mari constructori. Ei au fost, cu americanii, ziditori de orașe. Din tot ce-au făcut se degajează în primul rând o generozitate spațială în trasarea acestor orașe și în edificarea centrelor civice. Au un simț înnăscut al monumentalității, chiar al colosalului. Peisajul lor de stepă îi mână spre volume de arhitectură masive. Îndată după Revoluție, au făcut experiența funcționalistă Le Corbusier. Ea însă n-a avut urmare decât în construcția de gări și de silozuri. Natura însăși a Rusiei nu suporta aspectul precar și fragil al acestor arhitecturi inconsistente. Arhitecții din U.R.S.S. n-au șovăit a relua temele, care în România se cheamă

LIBRIS | We know books

într-un sens peiorativ „tradiționale", dar pe care arhitecții ruși le judecă eterne, ale legilor permanente ale arhitecturii. În loc de a repudia tot trecutul arhitecturii rusești, arhitecții sovietici au reluat temele amplificându-le la scara vastei societăți colectiviste. În rezumat, arhitecții ruși n-au reformat elementele arhitecturii: *au reformat însă complet pro-gramele arhitecturale*. Programul, înainte de toate, dă climatul unui edificiu. După program se dimensionează și se dispun spațiile. Programul își impune în parte metodele de construcție și interpretarea elementelor arhitecturii. În loc de a discuta dacă trebuie sau nu coloane, capitele, frontoane, dacă trebuie terase sau acoperișuri, ferestre în lățime sau în înălțime, ei au conceput și redactat, după noile nevoi, programe noi ale noii lumi la edificarea căreia participau. În această vastă operă nu era timp pentru multe discuții de un sterp academism. Era vorba numai de arhi-tectura unei țări care nu se încurcă în sofisme și merge drept la țintă. A clădi cu toată experiența trecutului pentru a depăși acest trecut, iată care a fost principiul dominant al școlii arhitecților din U.R.S.S. Nu era timp de pierdut. De altfel nu e niciodată timp de pierdut. Estetizantele amuza-mente cerebrale, născute pe marginea Lacului Leman, nu-i puteau interesa. Nu-i putea interesa nici procesul în bloc al întregii arhitecturi, nici „reformarea" ei. Bunul lor simț și seriozitatea lor îi opreau de a se deda la astfel de amuzamente. Rușii vor să trăiască într-un cadru rusesc, edificat în mod logic cu materiale locale, în funcție de climă, exprimând spiritul civilizației lor. Ei n-au fost nici o clipă tentați să internaționalizeze aspectul orașelor lor. Ei vor orașe rusești. Ei vor să se simtă în mijlocul acestor orașe lungul efort al istoriei lor, complexitatea lumii lor care se întinde pe două jumătăți de continente, bogatele lor posibilități, toate acestea venind din fundul perspectivelor unei succesiuni de eforturi cuceritoare în toate domeniile. Ei au admis că unele forme moștenite din trecut erau valori pe care le-au selecționat cu grijă și pe care adesea le întrebuințează cu talent. Ei au mers mai departe. Rusia este o lume cu regiunile sale bine definite. Pentru motive funcționale au admis forme regionale și menținerea lor in limita logicii și fără a cădea în excese de pitoresc. În rezumat, ei nu renunță *a priori* la nimic. Își rezervă dreptul de a alege și nu se închistează într-o strâmtă, sectară și unilaterală doctrină. Nu pledează cauza nici unui material, nici unei formule. Își pun toată stăruința în analizarea și precizarea

programelor, pe care le rezolvă într-un spirit liber. Și din acest punct de vedere seamănă cu americanii. N-au standardul tehnic, nici materialele americanilor. Regiunile de stepă sunt ingrate pentru construcție. Lipsă de lemn, lipsă de piatră, adesea lipsă de nisip și chiar de lut prielnic arderii cărămizilor, distanțele imense etc. fac din construcție o problemă îndeosebi de dificilă. Toate aceste dificultăți intră în socoteala arhitecturii rusești, care a știut să se adapteze cu ingeniozitate la condițiile geopolitice și geoeconomice. Efortul arhitecților din U.R.S.S. e o temă demnă de a fi meditată de către amatorii de modă, de improvizații și de sloganuri.

LIBRIS | We know books

DESPRE UN PROGRAM DE RECONSTRUCȚIE

Un program de reconstrucție a țării nu se poate concepe decât printr-o prealabilă seriere a problemelor. Dar această clasare nu e valabilă dacă un inițial punct de vedere nu este admis și anume: că România este un organism viu care trebuie unificat nu numai din punct de vedere spiritual, dar și plastic. În jurul acestei teme trebuie organizate mijloacele de reconstrucție întâi și norme stabilite pe urmă. Concepția reconstrucției nu e o treabă regională și nu poate fi lăsată inițiativei particulare. E o problemă de stat ca și reorganizarea învățământului sau a administrației. Reconstrucția va cere din partea celor care vor fi chemați a o concepe și executa un maxim de luciditate. Deoarece este vorba de înfățișarea care se va da progresiv țării, ea nu poate fi tratată cu ușile închise, de către autorități. Omul de pe stradă are dreptul să știe cum va arăta țara în care vor trăi copiii săi, tehnicianul e îndreptățit a cunoaște care efort și în ce direcție i se va cere, arhitectul cum va putea colabora la planul general de reedificare, care sunt materialele și mijloacele de care va dispune și ce programe i se vor supune spre rezolvare.

Deoarece în vremurile de azi, mai ales, posibilitățile bugetului unei țări nu pot fi prevăzute, eșalonarea în timp a executării unui plan de reconstrucție nu poate fi limitat. Dar asta nu înseamnă că el nu poate fi pus la punct în amănuntele sale cu grijă și sârguință. Nu este poate încă momentul de a construi, e însă cu siguranță momentul de a cugeta asupra problemei și de a pregăti soluția ei. De la început se pune o întrebare: față de aptitudinile noastre, ce putem și ce vrem ? Mulți visează o cât

LIBRIS We know books

mai grabnică industrializare a țării, fără de care ei nu concep posibilă reconstrucția. Să privim lucrurile mai de aproape. Trebuie înființate fabrici care vor finisa materiale prefabricate impunând țării o standardizare industrială, sau vom mări și diversifica mâna de lucru îndreptând-o spre meserii manuale sau artizanat. Vom căuta să imităm marile țări industriale cu posibilități nelimitate cum sunt Rusia sau America, ori vom organiza reconstrucția la scara posibilităților noastre ? Marea industrie ajunge, oricât de absurd pare acest lucru la prima vedere, prin cantitate la calitate. Neputând face concurență industriilor mari, nu ne rămâne decât, cel puțin în domeniul construcției, să tindem spre calitate prin industrii mici în sânul cărora artizanatul ar putea înflori. Căci, dacă e vorba de a ține seamă de aptitudinile noastre, nu trebuie uitat că românul e un bun meseriaș și are în acest sens o veche tradiție. Zicând că românul e agricultor se suprimă o mulțime de probleme. Dacă ne gândim însă că în fiecare sat, chiar în cel mai mic, se găsesc întotdeauna meseriași îndemânatici în lucrul lemnului, al fierului și în arta de a ridica case, dacă ne gândim că acești meseriași prin munca lor îndestulează o mare parte din nevoile satelor, suntem îndreptățiți a deveni sceptici în intensificarea anumitor industrii și în utilitatea prefabricării exagerate a materialelor de construcție.

După prima expropriere, satele au făcut mai întotdeauna mari progrese. Acum, în noul cadru al vieții sociale, e neîndoielnic acest progres. Difuzarea mâinii de lucru pe șantiere și prin ateliere, întărirea meseriei și a artizanatului pentru care românul e dotat, iată primul lucru care trebuie urmărit. În ce măsură e oare posibil acest lucru ? În felul cum se va concepe planul de reconstrucție. Dacă se vor înființa fabrici de „case-barăci-gata-făcute", care vor ferici satele și orașele, fabrici care vor concentra mâna de lucru în marile centre, bineînțeles că artizanatul va pieri și România va semăna cu orice regiune industrială de oriunde. Dacă se vor stabili norme pentru debitarea materialelor, standardizându-le după regiuni și nu standardizând formele și mâna de lucru, România își va continua dezvoltarea ei firească. Dacă se vor înființa mari industrii de mobile, care vor crea tipuri uniforme pentru toată țara, bineînțeles că artizanatul și toată vlaga lui creatoare, vor apune, atelierele locale vor dispărea și meseriașul va fi înlocuit de mașini care vor scoate mobile șablon. Dacă, dimpotrivă, se va da posibilitatea meseriașului

să-și dezvolte ancenstralele aptitudini, arta mobilei poate înflori în România, devenind chiar un obiect de export.

Deci, de la început cel care caută să organizeze recon-strucția are de ales. După felul cum va alege, se va organiza și educa personalul executant și se vor pregăti și stoca materialele. Precum vedem, problemele nu prea se ivesc consecutiv, dar simultan. Chestiunea reconstrucției trebuie atacată din toate părțile deodată.

A da unei țări o înfățișare unitară nu înseamnă monotonia formelor standard. Prin întrebuințarea materialelor locale, prin adaptarea formelor condițiilor climei, ale obiceiurilor și ale datinelor, o casă de locuit sau o instituție se integrează mai ușor în peisaj, completându-l și dându-i adevărata însemnătate. Fiecare țară e fasonată de poporul care-o locuiește. Felul de a clădi, de a așeza locuințele, de a planta și ocroti arborii, de a lucra pământul, de a trasa drumurile și canalele, de a îndigui apele curgătoare, toate acestea dau adevăratul caracter unei priveliști. Natura stăpânită și organizată de om creează peisajul. Deșertul și marea ne depășesc, ca și munții. Le găsim mărețe sau obsedante, dar nu vom vorbi niciodată de caracterul lor. Are caracter ceea ce a fost format de mâna omului.

Unul din elementele care au o deosebită însemnătate în impresia de ansamblu pe care ne-o face o țară sunt căile de comunicație. Ele sunt una din cele mai precise afirmații ale voinței civilizatoare și organizatoare a unui popor. De aceea aspectul lor nu va fi studiat niciodată cu destulă grijă. Pentru un inginer un drum este strict un drum, adică o fâșie de pământ cu o substructură cât mai dură, aptă circulației, la dreapta și la stânga cu șanțuri de scurgere pentru apă, poduri pentru trecut apele... și atâta tot. Dar drumul poate fi privit și dintr-un punct de vedere arhitectonic sau, mai bine zis, peisagistic. Există o artă de a incisa un drum într-o priveliște care e într-adevăr rară și există în puține țări. Ea este cu desăvârșire necunoscută la noi. Ea nu se învață în nici o politehnică. În loc de a fi o fâșie care taie fără milă o priveliște, drumul poate sublinia, monumentaliza și completa un peisaj. Un drum poate fi, și ar trebui să fie cât mai des, o lungă grădină. Plantat în mod fericit și la o distanță adecvată, având o lărgime bine chibzuită și un pavaj bun, drumul își capătă o proporție fericită. E ușor de găsit pentru cine-l caută, e frumos pentru cine-l privește, e plăcut pentru cine-l calcă. În parcursul său el va